

ВПЛИВ ЧИННИКІВ КУЛЬТУРИ НА ПЕРЕКЛАД

У статті розглянуто чинники відмінностей між культурами та чинники самої цільової культури, які впливають на процес перекладу та його результат.

Важливим аспектом теоретичного вивчення перекладу є опис чинників, під впливом яких він здійснюється, адже переклад – складний процес, який визначають як мовні чинники, так і позамовні (екстралінгвістичні або прагматичні), які можна розділити на чинники культури, які, власне, і є об'єктом нашого дослідження, та чинники особистості перекладача. Перекладачеві доводиться мати справу із самими найрізноманітнішими джерельними текстами, які відрізняються один від одного своєю функціональною спрямованістю, часом та місцем створення, жанровою належністю тощо, і всі ці обставини визначають методи та прийоми, які використовує перекладач. У дослідженні ми поставили собі за мету звести весь комплекс чинників культури воедино, висвітлюючи їх гранично стисло.

Переклад з однієї мови іншою неминує перебуває під впливом обох культур, джерельної та цільової, і перекладач, який не бере до уваги культурний контекст, приречений на невдачу. Різні народи нашої планети живуть у відносно однаковому матеріальному світі, і тому в кожній мові є слова, щоб описати цей матеріальний світ, – сонце, дощ, гора, батько, вода тощо. Але кожна культура протягом тривалого та унікального розвитку виробляє свої власні і досить-таки відмінні концепції світу, і в кожній мові наявна велика кількість висловів, що притаманні саме цій культурі і викликають певні асоціації саме у її носіїв. Одна й та сама річ може сприйматися в різних культурах по-різному і мати відмінну конотацію чи символічне значення. Так, "Чумацький шлях" англійською мовою буде "Milky Way", російською – "Млечный путь", а в китайській мові, якщо калькувати її китайську назву *yunhe* українською, – "Срібною рікою" [1], і хоча ці слова часто використовуються як еквіваленти, бо позначають один і той самий об'єкт, у перекладі китайського вірша, де місяць-човен пливе Срібною рікою, використання "Чумацького шляху" або "Milky Way" як відправної точки поширеної метафори може виявитися надзвичайно невдалим. Або, наприклад, назва відомої китайської фірми-виробника батарейок, перекладається як Білий Слон [1]. У Китаї "білий слон" є символом успіху. Проте ця назва здатна викликати в англомовних покупців негативну реакцію, адже в англійській мові ідіома "білий слон" означає протилежне – "щось таке, що дорого коштує, але не приносить користі". У кожній культурі такі вислови мають свій прихований смисл і тому при перекладі їх не завжди вдається передавати словниковими відповідниками. Але, щоб помітити у цьому вислові прихований сенс, перекладачеві необхідно добре знати культуру країни джерельної мови, що є не менш важливим за знання самої мови. Так, "показати язика" – у нас це жест дражніння, а у китайців – "щось не те сказати", те, що українці передають, прикриваючи рота долонею [2]. Крім того, навіть одна й та сама фраза, але промовлена з іншою інтонацією, а то ще й у супроводі різних жестів, може набувати прямо протилежного значення.

Люди різних культур бачать красу по-своєму. Те, що вважається красивим в одній культурі, не обов'язково буде красивим в іншій, крім того, воно може там вважатися відразливим та бридким. Так, якщо для однієї культури характерно використовувати велику кількість метафор, порівнянь, гіпербол та інших засобів орнаменталізації, щоб надати тексту (необов'язково художньому) образності, жвавості, то у читачів іншої культури такий текст може викликати лише негативну реакцію, здаючись їм незрозумілим та смішним. Очевидно, такий текст необхідно перекладати відповідно до стилістичних норм цільової культури, бо, якщо переклад справляє відразливе враження, то незалежно від того, наскільки точним він є, перекладач припустився при його передачі прагматичної чи естетичної помилки.

Ще одним естетичним чинником, яким не варто нехтувати, є відмінність між літературними нормами джерельної та цільової культур. Наприклад, китайський перекладач XIX ст. Лін Шу, коли перекладав "Даму з камеліями" О. Дюма-сина, змінив розповідь від першої особи, до якої китайський читач не звик, на розповідь від третьої особи *Zhong Ma* (Дюма-сина). Оскільки китайському роману XIX ст. не були притаманні довгі описи персонажів або ж їхнього психологічного стану, то при перекладі "Девіда Копперфілда" Ч. Дікенса через побоювання того, що переклад не буде відповідати естетичним очікуванням китайського читача, перекладачі звели описи до одного-двох речень [1]. Ці приклади наочно демонструють, що естетичні відмінності істотно впливають на переклад.

Політична культура конкретного суспільства завжди накладає певні обмеження на процес перекладання. Чим напруженіша політична ситуація в країні, тим більшою мірою переклади політичних текстів залежать від державної цензури та від самоцензури перекладача, а також від його політичних поглядів. Перекладач узагалі може вилучити фрагмент, який буде негативно сприйнятим з політичної точки зору. Тексти, що несуть загрозу правлячому класам країні цільової мови, часто взагалі можуть не перекладатися. Наприклад, "Державець" Н. Макіавеллі в Англії з'явився в перекладі Е. Дакре лише 1640 р., хоча трактат французького Жентілле (Gentillet) *Discours sur les moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un royaume ... contre N. Machiavel le Florentin* (1576), спрямований проти Макіавеллі, було перекладено С. Патріком (Simon Patericke) у 1602 р.

Кожне суспільство має успадковану етичну систему, яка визначає поведінку людей та формує їх моральні засади. Як правило, рівень культури кожного окремого взятого суспільства характеризується рівнем

самодостатності цієї культури та готовністю суспільства сприймати чужу культуру. Скажімо, в арабських країнах чи Китаї стосунки між батьками та дітьми, між чоловіком та дружиною регламентуються досить суворими етичними нормами. У цьому плані культури європейські значно толерантніші. Зрозуміло, що ці розбіжності будуть справляти певний вплив на стратегічний вибір перекладача. Так, перекладач арабською буде вилучати подробиці відвертих сцен чи навіть саму згадку про позашлюбну вагітність, бо в мусульманських країнах це вважається непростим гріхом для жінок.

На переклад можуть впливати не лише відмінності між культурами, але й чинники, що обумовлюються самою цільовою культурою. Культурні відмінності між регіонами або відмінності між різними періодами часу також істотно визначають перекладання. Вплив внутрішньокультурних чинників часом призводить до стилістично відмінних перекладів одного й того самого тексту, а то й до текстів відмінних у смислово-м плані. А найважливішими внутрішньокультурними чинниками є стратегічна орієнтація перекладача [3] та вплив стилю епохи [4; 5].

Стратегії перекладу включають два основні завдання: вибір іноземного тексту для перекладу та вибір методу перекладу [3: 240]. Обидва ці завдання визначаються різними чинниками: не лише культурними, але також економічними і політичними. Стратегії у створенні перекладів відразу виникають у відповідь на внутрішні культурні зміни. На певному етапі домінує одна стратегія, на другому – інша, а іноді вони виступають на рівних. І ці тенденції безпосередньо впливають на діяльність перекладача. Стратегічна спрямованість перекладача залежить від тієї культури, до якої він себе відносить, що робить переклад врешті-решт або більш дослівним або більш вільним; таким, що очужує, або таким, що асимілює; відкритим або закритим [6; 7; 8].

Стратегія "натуралізації" адаптує до сприймаючої культури, в той час як стратегія "очуження" мотивується активним імпульсом зберегти мовні та культурні відмінності шляхом відхилення від внутрішніх цінностей. Стратегія "натуралізації" знаходить сильну та впливову підтримку на початку XVII ст.. Так, Н. Перро д'Абланкур, видатний французький перекладач XVII ст., доводив, що еліптична лаконічність прози Тацита має передаватися вільно, із вставками пояснювальних фраз та пропуском відхилень від норми, "щоб не образити вишуканості нашої мови" [9]. Під впливом д'Абланкура, англійський перекладач Дж. Денгем передає II книгу "Енеїди" Вергілія героїчними двовіршами, пояснюючи це тим, що "якби Вергілію довелося говорити англійською мовою, то він був би змушений промовляти не лише як представник цієї нації, але і як людина цього покоління". Д'Абланкур та Денгем не просто модернізували іноземні тексти – обидва перекладачі фактично підтримували літературні стандарти соціальної еліти при створенні культурного спадку для своїх націй на основі архаїчних іноземних культур [7; 10].

Стратегія "очуження" в перекладі вперше була сформована в німецькій культурі в період класицизму та романтизму, а Ф. Шлейєрмахеру належить найбільш експліцитне її теоретичне обґрунтування. У 1813 р. у лекції "Про різні методи перекладу" [6] він констатував, що існують лише два методи перекладу: переклад, орієнтований на автора, або переклад, орієнтований на читача. Шлейєрмахер стверджував, що більшість перекладів були такими, що "натуралізують", але сам віддавав перевагу стратегії "очуження", здатній продемонструвати мовні та культурні відмінності. Ця стратегія може виявити відмінності, лише кидаючи виклик літературному канону, професійним стандартам та етичним нормам у культурі перекладу [8].

Цей аргумент Шлейєрмахера Антуан Берман назвав "етикою перекладу" [11: 12], адже текст перекладу перетворюється в місце, де інокультурна цінність не стирається, а, навпаки, проявляється, хай навіть ця цінність і не може бути висловлена у своїх власних поняттях, а лише в поняттях цільової мови. І хоча "очужуючий" переклад прагне до того, щоб викликати відчуття іноземного, насправді він обов'язково є реакцією на внутрішню ситуацію в сучасній культурі. Сам Шлейєрмахер розглядав цю стратегію перекладу як найважливішу практику в Пруському національному русі під час наполеонівських воєн: він відчував, що це могло б збагатити німецьку мову, розвиваючи елітарну літературу, вільну від французького впливу, що домінував у німецькій літературі [3]. Стратегія "очуження" забезпечує вибір іноземного тексту та розвиток методу перекладу в напрямках, які виключені домінуючими цінностями мови [3; 7]. Розуміючи, що переклад не може бути абсолютно тотожним тексту оригіналу, Шлейєрмахер пропонує перекладачу робити вибір між методом, що "одомашнює", тобто пристосовує іноземний текст до культурних цінностей вітчизняної культури ("наближаючи автора до читача"), та методом, що "очужує", який протиставляється домінуючому канону і спрямований на його перегляд, який спонукає прагнення зберегти мовні та культурні відмінності шляхом відхилення від панівних цінностей мови перекладу [7; 8], ("наближаючи читача до автора").

Оскільки стилі написання відрізняються від епохи до епохи, то деякі тексти, створені століття-два тому, тепер можуть розглядатися як архаїчні та незрозумілі. Як же передавати в перекладі твори, віддалені у часі, так, щоб вони були включені в сучасне культурне життя, адже переклад – як не парадоксально це може здатися на перший погляд – здатен зробити іноземний оригінал ближчим до іноземного читача, аніж оригінал, який було створено кілька сторіч тому, стоїть до читача, з ним одномовного. "Українцю наших днів легше орієнтуватися в перекладах з Данте та Шекспіра, ніж сучасним англійцям чи італійцям у величних творах своїх класиків", – стверджує В. Коптілов [4]. Національні літературні мови розвиваються нерівномірно, тому лінійної відповідності у часі при перекладі не одержуємо: так, українська та російська темпорально дрібніші за англійську. Але важливо пам'ятати, що всяка стилізація умовна, що не можна просто копіювати мову, скажімо, французького чи англійського XVI ст. Роки, що минули з того часу, наклали свій відбиток не лише на ритм, лексику мови, але й на наше сприйняття її [12].

Складнішим є питання про потребу збереження в перекладі мовностильових засад літературного напрямку, до якого належить першотвір, адже через специфіку історичних умов розвитку літератури певного народу в ній

можуть бути відсутні певні етапи (скажімо, в українській літературі – класичного, а в російській – барочного) й, отже, не сформувалися й мовні засоби виразу відповідної образності [4]. І тоді перекладачу доводиться створювати ці засоби за зразками першоджерел, уміщуючи свій переклад у належну історичну перспективу [4].

При перекладі літературного твору завжди варто пам'ятати слова М.Л. Гаспарова про те, що "переклад повинен вписуватися у стилістичну перспективу вітчизняної словесності" [13]. Людям лише здається, що вони перекладають якоюсь нейтральною мовою. Завжди можна зрозуміти, в які часи створювався переклад. Позаісторичної стилістики не існує. Інша справа, що можна орієнтуватися на "найновіші" елементи мови, на "мову вулиці", на жаргонні слова, а можна обирати більш консервативний план. Проте не варто впадати в ілюзію, що можна писати російською мовою пушкінського часу чи українською шевченківського, та й навіть часів Лесі Українки. "Можна бути дуже обережним зі словником, але викаже ритм, просодія, так би мовити, постава мови. Хоча в цілому мова перекладу менш історична, ніж мова творчості" [14].

Отже, чинники культури, що впливають на переклад, можна розподілити на міжкультурні та внутрішньокультурні. До перших належать: а) специфічно-культурні вислови; б) естетичні відмінності; в) політичний вплив; г) етичний вплив; у той час як до інших: а) стратегічна орієнтація; б) вплив стилю епохи. П е р с п е к т и в у подальшого дослідження бачимо у більш детальному вивченні кожного із згаданих чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Wong D., Shen D. Factors Influencing the Process of Translating // Meta. – 1999. – №1. – P. 1-22.
2. Попова Г.Д. Обучение китайских студентов декодированию невербальных средств общения при изучении русского языка как иностранного // Вестник Российского ун-та дружбы народов. – 2004. – № 1. – С. 68-76.
3. Venuti L. Strategies of Translation // Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 240-244.
4. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. – Київ: Юніверс, 2003. – 280 с.
5. Федоров А.В. Основы общей теории перевода.: лингвист. очерк. – 3-е изд. – М.: Высш. шк., 1968. – 396 с.
6. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens // Das Problem des Übersetzens / Ed. H.J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38-70.
7. Venuti L. The Translator's invisibility – London: Routledge, 1995. – 317 p.
8. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Тракта́т Фрідрі́ха Шлейєрма́хера "Про два способи перекладу" ("Über die verschiedenen methoden des übersetzens") та його значення для сучасного перекладознавства. // Вчені записки ХГУ "НУА". – Харків: Око, 2002. – Т. 8. – С. 503-533.
9. Кальниченко О. А., Подміногін В.О. Переклад vs адаптація // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. 2004. – № 636. – С. 201-205.
10. Кальниченко О.А. Джон Драйден: Передмова до "Послань" Овідія // Вчені записки ХГУ "НУА". – Харків: Око, 2002. – Т. X. – С. 380-400.
11. Berman A. L'Épreuve de l'étranger.. – Paris: Editions Gallimard, 1984. – P. 12.
12. Яхнина Ю. Каждый перевод – интерпретация (Электрон. ресурс).– режим доступа: http://www.russ.ru/kriig/2001_108_kalash-pr.html
13. Гаспаров М. Не заслонять собой подлинник от читателя / М. Гаспаров. – 2001. (Электрон. ресурс). — режим доступа: http://www.mss.ru/kmg/20010626_kal-pr.html
14. Седакова О. Для того чтобы перевести одно стихотворение поэта / О. Седакова – 2002. (Электрон. ресурс). – режим доступа <http://www.russ.ru/kmg/20020228.html>

Матеріал надійшов до редакції 15.04.2006 р.

Кальниченко Н.Н., Зарубина З.В. Влияние факторов культуры на процесс перевода.

В статье рассмотрены межкультурные и внутрикультурные факторы, влияющие на процесс перевода и его результат.

Kalnychenko N. M., Zarubina Z.V. Cultural factors influencing the process of translation.

The study deals with the intercultural and intracultural factors influencing the process and product of translation.